

Руси (X – первая половина XIII в.). Автореф. дис. д. пед. н. / история педагогики. – К., 1985. – 47 с.

17. Бабишин, С. Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X – початок XX ст. / С. Д. Бабишин. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

18. Програми педагогічних інститутів: історія педагогіки України (для всіх спеціальностей) / уклад. С. Д. Бабишин. – К.: Мін. освіти України, 1992. – 41 с.

19. Бабишин, С. Д. История школы и педагогических воззрений в свете фольклорных, этнографических и археологических материалов / С. Д. Бабишин. – М., 1999. – 102 с.

20. Бабишин, С. Д. Из истории зарождения школы высшего типа в Древней Руси / С. Д. Бабишин // Педагогика. – М., 2010. – № 8. – С. 94-100.

21. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства. XIV–XVII вв. / сост.: С. Д. Бабишин, Н. Б. Митюрова. – М.: Педагогика, 1985. – 357 с.

22. Бабишин, С. Д. Из опыта краеведческой работы в школе (на материалах Хмельницкой области) / С. Д. Бабишин // История СССР. – М., 1964. – № 2. – С. 237-238.

Резюме

В статье рассматриваются и анализируются этапы жизни, деятельность на фоне образования, науки и возрождение школьного краеведения в Хмельницкой области в 1950-е - 1960-е годы профессора С.Д.Бабишина.

Ключевые слова: С.Д.Бабишин, Хмельницкая область, школьное краеведение, топонимика, история образования Древней Руси, история педагогики.

Одержано 6 травня 2013 року

УДК 929-057.4СУРОВИЙ

О.М.Завальнюк, А.П.Гавришук

Півстоліття на ниві вищої освіти України (до 75-річчя А.Ф.Сурового)

Доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук, кавалер ордену “Знак Пошани”, відзначений освітянськими нагородами України та Узбекистану, випускник вузу 1960 року, працює в ньому з 1963 р.

Анатолія Феодосійовича Сурового добре знають у Кам’янець-Подільському національному університеті. Адже із 75 років, прожитих ним на даний час, 55 – пов’язані з нашим навчальним закладом (5 років навчання і 50 науково-педагогічної діяльності). Природа щедро і сповна подарувала йому чимало

талантів. Справді – світлий розум, чудова пам’ять, працьовитість, здатність глибоко, критично мислити, аналізувати, доступно і логічно викладати. А ще – порядність, відвертість, доброзичливість, доброта, толерантність...

Народився А.Ф.Суровий 20 січня 1938 року в селі Хоптинці Сатанівського (нині Городоцького) району на Хмельниччині. Через два роки батько Феодосій Васильович (працював у школі) і мати Ірина Іванівна (колгоспниця) переїхали до села Радковиця цього ж району. Ще на початку ХХ ст. Ю.Сіцинський відзначав, що цей населений пункт “розташований на височині, при невеликій річці, що впадає в Смотрич і створює тут, біля села, три ставки, на південний захід від м.Кузьмин... Завдяки розташуванню села на узвишші та великій кількості садів кліматичні умови цілком сприятливі для здоров’я...”¹.

“В цьому селі я й виріс, – говорить Анатолій Феодосійович, – вважаю його рідним, навіть тепер, через багато років, приїжджаю до нього (що, на жаль, буває рідко) з трепетом і хвилюванням”.

Тут, серед чудової природи, минали дитячі роки Анатолія Сурового. Життя ж виявилось нелегким, адже він належить до покоління людей, раннє дитинство якого обпалила страхітлива війна. Багато хто з хлопчиків та дівчаток, не відчувши батькової ласки і турботи, рано пізнали важку фізичну працю. На все життя вони запам’ятали і холодні ранки, і пекучі жала стерні, і п’янкий запах чебрецю... Усе це сповна пізнав і Анатолій. Йому і молодшому братові довелося жити без батька, з матір’ю і бабусею. Як і його ровесники, змалку допомагав старшим у домашній роботі, зазнав труднощів голоду 1947 року, випасав худобу, пізнаючи світ простих і роботящих людей села. Змалку любив книги, читав багато і всюди, навіть у полі. Перечитав майже всі книжки з місцевої сільської бібліотеки.

Матінка-природа подарувала хлопчикові гарні здібності до навчання, кмітливість і допитливість. Навчався у Радковецькій семирічній школі лише на “відмінно”. В сім’ї досі зберігаються його похвальні грамоти “за відмінні успіхи у навчанні і за зразкову поведінку”. Досі з теплотою згадує він свою першу вчительку Леоніду Станіславівну Туревич, а також наступних своїх наставників: Віру Павлівну Коцюрбу, Семена Магвійовича Кислівського, Мілню Михайлівну Клепацьку, а особливо директора школи Степана Миколайовича Квітчука. Він був дуже діяльним, турбувався не тільки про навчання. У школі проводились конкурси із шахів, організовувались виставки учнівських малюнків, спортивні змагання, учні брали участь у концертах на сцені сільського клубу. Вчитись було дуже цікаво. До речі, через багато часу, аж у 1987 році колишній директор школи і його учень зустрілися у Хмельницькому облвиконкомі на врученні державних нагород працівникам освіти. Обом тоді вручили орден “Знак Пошани”.

Говорячи про особливості свого повоєнного дитинства, Анатолій Феодосійович згадує: “На все життя запам’яталися ігри тодішніх дітей у “війну”, у “наших і німців”, “у молодогвардійців”. Взимку каталися на саморобних ковзанах на льоду місцевого ставка, влітку багато купалися, ловили у невелич-

кій річці Сороці рибу і раків (часто просто руками). Незабутні також довгі зимові вечори, коли сусідки збиралися в хаті “на вечорниці”, пряли, розповідали різні сільські новини. Інколи мати читала їм принесений кимось “Кобзар” Тараса Шевченка, і жінки гірко плакали над нещасною долею Катерини.

Завжди великою радістю було відвідування сільського клубу, в якому раз або й двічі на тиждень “крутили” кінофільми, влаштовувались зрідка концерти або й вистави місцевих аматорів. Про радіо в селі тоді тільки чули, а про телевізор і не знали. Перша радіопередача, яку я почув із репродуктора, встановленого на стовпі біля сільради, була трансляція похорону Сталіна. Із друзів дитинства в пам’яті залишилися Кость Вірик, Генадій Малішевський, Володимир Дорогий, Євген Клепацький, Модест Кислівський, Василь Дудар, Микола Стець. Декого з них немає на цім світі, з іншими спілкуюся досі...”

Після закінчення семирічки в 1952 р. Анатолій вступив до Кам’янець-Подільського індустріального технікуму, але провчився трохи більше місяця: переважила все-таки тяга до гуманітарних наук. Повернувшись додому, пішов навчатись у середню школу села Калитинці на Городоччині. Впродовж трьох років щодня, за будь-якої погоди, долав семикілометрову відстань до школи. Навчався добре, брав участь у драмгуртку, був редактором стінгазети.

У 1955–1960 рр. Анатолій Суровий навчався на історико-філологічному факультеті (спеціальність українська мова і література, історія) Кам’янець-Подільського педінституту. Студентам цього факультету доводилося опанувати багато дисциплін, що було непросто, та наполеглива праця приносила втішні результати. Постійно допомагали студентам викладачі – справжні майстри своєї справи. Серед них – ректор інституту І.С.Зеленюк, декан факультету І.Ю.Гнатенко, філологи К.С.Баценко, Т.А.Бабіна, Є.М.Гінзбург, О.О.Бойко, А.С.Степанов, В.М.Сапун, С.С.Казар’янець, історики П.Ф.Лаптін, М.Ф.Александра, І.Ф.Слизький, П.А.Цикра, О.Д.Степенко, психолог Є.Ф.Єлінецький та багато інших.

Відзначився гарними здібностями і сумлінням у навчанні (у його заліковій книжці були лише відмінні оцінки). Про його наполегливу і цілеспрямовану роботу, успіхи в навчанні не раз повідомлялося на сторінках інститутської багатотиражної газети “Радянський студент” (теперішня назва – “Студентський меридіан”)². Студент був активним і в громадському житті інституту (член комсомольського бюро факультету, редактор факультетської стінгазети та інші доручення), відзначався подяками, грамотами ректорату³. Допомагав в організації “Клубу дружби” середньої школи №5, через який учні здійснювали листування, обмін сувенірами і подарунками із ровесниками зарубіжних країн⁴. А коли в січні 1957 року почала виходити багатотиражка педінституту, А.Ф.Суровий був одним з перших її редакторів (за дорученням ректорату четверо студентів по чергово готували номер газети).

Саме в студентські роки А.Ф.Суровий прилучився до наукової роботи, брав участь у студентських наукових гуртках, у республіканських конкурсах студентських робіт (дві з них зайняли призові місця). Навчався у працюючій,

дружній групі з 25 осіб. Довгі роки підтримував дружні зв'язки з товаришами по інституту Анатолієм Хоптярем, Георгієм Поліщукром, Григорієм Горашем, Петром Сливкою, Георгієм Мітніним, Михайлом Мисівим, Віктором Турівним, які, на жаль, уже відійшли у вічність; тривають стосунки з Віталієм Харченком, Степаном Дмитрієвим та іншими.

Після закінчення з відзнакою інституту Анатолій Суровий майже три місяці працював учителем в селі Велика Чернявка Ружинського району на Житомирщині. В листопаді 1960 року одружився з Тіною Цюзь, на той час студенткою-випускницею того ж факультету, який він закінчив. А далі (з листопада 1960 до грудня 1962 р.) відбував строкову службу в Радянській армії. “Цей період, – говорить він, – завжди згадую з гордістю, бо, хоча я вже мав за плечима інститут, армія дала багато корисного і повчального. Спочатку кілька місяців був у артилерійській частині в столиці Казахстану Алма-Аті, потім пройшов шестимісячну перепідготовку на ракетника в Улан-Уде (Бурятія). Далі служив в окремому зенітно-ракетному дивізіоні біля станції Жетиген, за 60 кілометрів від Алма-Ати. В дивізіоні налічувалось трохи більше 70 чоловік-офіцерів і солдатів. Серед них були представники 14 національностей, проте ніяких конфліктів і непорозумінь не спостерігалось, всі жили дружно і злагоджено. Не пригадую і такого поширеного тепер явища, як “дідівщина”, хоча поділ на “стариків” і “молодих” існував. На другому році служби я став сержантом, секретарем комсомольської організації дивізіону”.

За сумлінне виконання військового обов'язку А.Ф.Суровий був відзначений Почесними грамотами ЦК комсомолу Казахстану і Алма-Атинського міськкому комсомолу, занесений до Книги пошани військової частини.

Далі – знову робота в школі, у селі Сербинівцях Жмеринського району на Вінниччині.

З вересня 1963 року Анатолій Феодосійович – асистент кафедри марксизму-ленінізму Кам'янець-Подільського педінституту. Тут він пройшов етапи зростання: з січня 1969 року – старший викладач, з листопада 1973 року – доцент, з 1992 року, за наказом ректора, переведений, а згодом обраний на посаду доцента, а з 1997 року на посаду професора кафедри історії України.

Оцінюючи багаторічну роботу в Кам'янець-Подільському університеті, А.Ф.Суровий вважає її щасливим і плідним етапом в житті: “Тут я пройшов велику школу життя, тут набув цінного досвіду навчально-методичної і виховної роботи з студентською молоддю, зростав як науковець. Головне ж, що я завжди особливо відзначаю, що потрапив у чудовий колектив, де існують прекрасні традиції, і сама атмосфера роботи і взаємостосунків між людьми сприяють творчому ставленню до своїх обов'язків і сумлінній праці на благо загального добра. Пошастило мені й на керівників. Це чудові люди, прекрасні спеціалісти, науковці – ректори І.С.Зеленюк, І.В.Івах, А.О.Копилов, О.М.Завальнюк, проректори В.І.Тищенко, І.Й.Козак, завідувачі кафедр М.Д.Березовчук, О.Ф.Осетров, К.С.Константинов. До того ж на багатьох кафедрах у мене було і є багато друзів”.

Склалось так, що Анатолію Феодосійовичу довелось викладати різні історичні дисципліни, зокрема в останні шістнадцять років історію України. У момент переходу на кафедру час був дуже важким. Давали про себе фінансово-матеріальні проблеми. У професійному плані фактично не було ні концепції, ні підручників з історії України. На новому місці доцент сміливо взявся за переосмислення вітчизняного минулого, глибоко опрацював величезну кількість нової літератури і пройшов через відмову від принципів “єдино вірної марксистсько-ленінської методології”, гіпертрофованих уявлень про духовно-культурну спадщину українського народу до сучасних підходів у викладанні та об’єктивного дослідженні історії України. До честі, з цими завданнями він справився блискуче й зайняв гідне місце в тоді молодому колективі. Блискуча історико-філологічна підготовка, майстерне володіння дієвими методами навчання студентів, життєва мудрість і виваженість виступали і виступають надійною підвалиною результативної роботи в колективі з підготовки висококваліфікованих фахівців. Та завжди він до обов’язків викладача вищого навчального закладу ставився і ставиться винятково відповідально, намагаючись об’єктивно розібратись у складних і суперечливих історичних процесах (а це так не просто!), самостійно дійти до істини. Він вмів творчо і критично переосмислити наше минуле, по-своєму збагнути розмаїття сьогодення, у якому нове, стверджуюче право на існування так завзято змагається із старим і віджилим. Крім того, він залучався до роботи в обласному педліцеї.

Заслуговує високої оцінки і талант А.Ф.Сурового редагувати наукові тексти. Якщо він береться за цю роботу, то виходить результат високої якості. З високою відповідальністю працює із студентами при підготовці ними дипломних і магістерських робіт.

Відомо, що у кожного викладача, так би мовити, своя “лабораторія”, своя “кухня” підготовки вузівської лекції. Хто причетний до цієї справи, той знає, яка це вельми важка і складна праця, адже викладач вищого навчального закладу покликаний бути добре обізнаним із різноманітною літературою з даної проблеми, має виробити свою точку зору, спонукаючи студентів до роздумів і пошуків. А.Ф.Суровий завжди демонстрував зразкове ставлення і до підготовки лекції. Колеги добре знають, що лекції Анатолія Феодосійовича повною мірою відповідають таким вимогам. У тексті кожної лекції все продумано, виважено, враховано: послідовність викладення матеріалу, чіткість і науковість формулювань, висновки тощо. У цьому також викладач – неперевершений приклад і авторитет. Сам лектор зауважує, що в процесі читання лекцій і проведення семінарських занять звертає увагу на висвітлення історії України в контексті світової і європейської історії, розкриття взаємозв’язків основних історичних процесів і подій в Україні та світі, а також характеристики окремих видатних історичних і культурно-освітніх діячів України, намагаючись уникнути односторонньої трактовки їх діяльності та ролі в історії.

При вивченні найважливіших тем намагається забезпечити зв’язок теми з сучасністю, підкреслити уроки, які впливають з історичного досвіду націо-

нально-визвольної боротьби і українського державотворення для сучасного етапу розбудови незалежної України. На семінарських заняттях викладач прагне до активного обговорення поставлених питань, аналізу дискусійних проблем, використання і коментування тих чи інших документів і матеріалів, уривків з художньої та мемуарної літератури, розгляду рефератів. Анатолій Феодосійович переконаний, що оскільки вузівська лекція носить навчальний характер, то студент має записати її основні положення, необхідні для дальшої самостійної роботи. Цьому й відповідає його манера викладання. Він керує також підготовкою студентами магістерських, дипломних і курсових робіт, педагогічною практикою, активно бере участь у роботі ДЕК на історичному факультеті.

А.Ф.Сурового знають і як плідного науковця. Ще на початку роботи в педінституті визначились його основні наукові інтереси: історія робітничого класу і профруху України в період 1917–1920 рр., а також різні аспекти історії Поділля 1920-х років. Розпочалася активна робота по вивченню літератури і опублікованих документальних збірників, пошук в архівах Києва, Харкова, Москви, Вінниці та інших міст. Перші результати наукових досліджень з історії профспілкового руху були апробовані на II Подільській історико-краєзнавчій конференції (квітень 1967 рр.) і міжвузівській науковій конференції викладачів кафедр суспільних наук в Києві (вересень 1967 р.). Виступи молодого дослідника були схвально зустрінуті науковою громадськістю⁵. Активна дослідницька робота увінчалася захистом кандидатської дисертації 21 квітня 1971 року на спеціалізованій вченій раді Київського університету. В дисертації розглянуто питання партійного керівництва профрухом України в роки громадянської війни (1918–1920).

У наступний період А.Ф.Суровий продовжував дослідження історії профспілок України та історії Подільського краю 1917–1920 років і 20-х років ХХ ст. Загалом ним опубліковано понад 100 наукових праць, серед них 4 монографії (одна індивідуальна). Монографія “Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918–1920 рр.)” написана у співавторстві з І.А.Зозулею і вийшла друком у видавництві Київського університету в 1979 році. У цій праці через призму партійного керівництва на багатому фактичному матеріалі розкрито становище і умови роботи профруху України в умовах “воєнного комунізму”, боротьбу за організаційне зміцнення профспілок, чисельні мобілізації членів спілок на “фронти громадянської війни. Показано роль профспілок в роботі Рад, органів робітничо-селянської інспекції, у господарській, культурній галузях. Монографія оцінена як певне досягнення у комплексному вивченні діяльності профспілок в окремі періоди історії України у рецензії в “Українському історичному журналі”⁶ та в доповіді ректора Академії праці та соціальних відносин ФПУ М.Л.Головка на науковій конференції до 90-річчя масового профруху в Україні (1996 р.)⁷.

У складі авторського колективу були написані і опубліковані “Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації” (“Львів, 1872, 1982).

Видання було оцінене як таке, що містить значну кількість нових, досі невідомих читачеві матеріалів і документів⁸, хоча з сучасного погляду й зрозуміло, що воно мало свої особливості і характерні для того часу недоліки.

Як на важливу працю, серед упорядників якої був А.Ф.Суровий, слід звернути увагу на збірник документів і матеріалів “Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921–1941”⁹. Дана публікація істотно доповнила попередні чотири видання з історії Поділля з 1917 р. до кінця 1930-х рр. Основу збірника склали документи і матеріали центральних державних і партійних архівів України, а також архівів Хмельницької і Вінницької областей, матеріали преси досліджуваного періоду. В них відображені питання відбудови і дальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури і освіти краю, а також суспільно-політичного життя: діяльність профспілок та інших громадських організацій, відгуки подолян на події міжнародного життя тощо.

У складі авторського колективу А.Ф.Суровий взяв участь в написанні посібника для вчителів “Нариси історії Поділля”¹⁰. Ним у співавторстві з О.М.Завальнюком, А.І.Мамалигою та І.В.Рибаким написані розділи: “Поділля у період непу в 1921–1927 рр.”, “Соціально-економічні і політичні перетворення на Поділлі у 1928–1941 рр.”. В умовах перебудови в авторів цих розділів з’явилася можливість по-новому розглянути окремі питання. Зокрема, у посібнику підкреслювалось, що “форсовані темпи, абсолютне домінування адміністративно-репресивних методів колективізації, низький рівень трудової дисципліни і продуктивності праці та інші фактори спричинили на початку 30-х років кризу сільськогосподарського виробництва. Вперше у краєзнавчій літературі було визнано, що в результаті непосильної хлібозаготівлі на Поділлі прийшло страшне лихо – голод”¹¹. Пізніше, також у співавторстві був виданий посібник для студентів “Історія України”¹².

Крім названих праць, А.Ф.Суровому належать також брошури, методичні рекомендації, статті, тези виступів на наукових конференціях¹³, а також понад 50 статей в обласній і районній пресі. У капітальному академічному виданні “Історія міст і сіл УРСР” (в томі “Хмельницька область”) опубліковані його три нариси: “Антоніни”, “Базалія”, “Тарноруда”. Відомі й інші його краєзнавчі дослідження і активна участь у вивченні та висвітленні багатьох питань історії Поділля¹⁴.

А.Ф.Суровий – учасник наукових конференцій в різних містах України, серед них міжнародних – 4, весоюзних – 3, всеукраїнських – 6, республіканських – 11, міжрегіональних – 2, обласних – 14, а також майже всіх звітних наукових конференцій викладачів кафедр університету.

Від початку 1990-х років наукові інтереси А.Ф.Сурового зосереджені насамперед на історії профруху України в період з 1917 р. до кінця 1920-х років. При цьому в нових, більш сприятливих умовах розвитку історичної науки для нього, як і для багатьох інших дослідників, розпочався нелегкий, інколи болісний процес переосмислення, переоцінки історичних подій і явищ, відмови від старих стереотипів (наприклад, про керівну роль партії як головної і вирі-

шальну умову успішної діяльності проффруху, про постійне прагнення українських профспілок до єдності із “загальноросійським” проффрухом, про основне призначення профспілок як “школи комунізму” і т.д.).

Були опубліковані статті з переоцінкою діяльності профспілок в період воєнного комунізму¹⁵. Вивчено і узагальнено значний матеріал і опубліковані праці з недостатньо досліджених тем, як-от: посилення комуністичного впливу у проффрусі України в період непу, витіснення і розгром опозиції, роль профспілок у державному, господарському і культурно-освітньому будівництві тощо.

Особливу увагу звернуто на дослідження захисної функції профспілок в умовах диктатури пролетаріату (тривалий час ця тема належала до заборонених, замовчуваних в радянській історіографії). На основі нових, раніше закритих і недоступних для дослідників документів і матеріалів, у публікаціях А.Ф.Сурового 90-х році (частково спільно з О.А.Суровим) висвітлюються питання страйкової боротьби на приватних і держаних підприємствах в умовах непу, ролі профспілок, при їх вкрай обмежених можливостях, у соціальному захисті трудящих, в боротьбі з безробіттям, вирішенні питань заробітної плати, житлового забезпечення робітників тощо¹⁶. Частину таких публікацій присвячено діяльності профспілок Поділля і Волині¹⁷, розвитку освіти на Поділлі в 1920-х роках, історії нашого університету¹⁸.

Останніми роками опубліковані також статті про роль комітетів незаможних селян у розвитку освіти, культури і соціально-побутової сфери села в 1920-х – на початку 1930-х років,¹⁹ про перебування та діяльність на Поділлі таких видатних діячів педагогічної науки і практики, як М.І.Пирогов і С.Ф.Ручова.²⁰ Активну участь А.Ф.Суровий взяв у підготовці науково-популярних нарисів про викладачів, співробітників і випускників Кам’янець-Подільського педінституту (університету). Понад 50 таких нарисів опубліковано у першому, другому і третьому томах книги “Кам’янець-Подільський університет в особах” (2003, 2005, 2008). Кілька нарисів присвячено життю і науково-педагогічній діяльності викладачів нашого ВНЗ та Кам’янець-Подільського аграрно-технічного університету. Нариси опубліковані на сторінках видання “Освіта, наука і культура на Поділлі”²¹.

Останніми роками А.Ф.Суровий зосередився на дослідженні та висвітленні важливих історико-краєзнавчих тем: 1) профспілковий рух на Поділлі в 1920-х роках; 2) розвиток освіти на Поділлі в 1920-х роках. До опублікованих праць з цієї тематики раніше тепер додалися публікації нові²². Крім того, А.Ф.Суровий взяв участь у написанні колективної монографії про кам’ячан, які своєю працею, трудовими досягненнями уславили місто над Смотричем, Подільський край – “Кам’ячани – заслужені працівники України” (2011).

Загалом до наукового доробку А.Ф.Сурового входить понад 180 опублікованих праць. Він взяв участь у редагуванні тому “Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область” (К., 1971), майже 30 наукових збірників. Крім того, виступив як керівник видавничого проекту у виданнях: “Кам’янець-Поділь-

ський державний університет: минуле і сьогодення” (Кам’янець-Подільський, 2003), “Кам’янець-Подільський державний університет в особах” (Т. 1 – 2003, Т. 2. – 2005).

Чотири роки Анатолій Феодосійович працював заступником декана філологічного факультету (1970–1974). Крім своїх прямих обов’язків, відповідав за роботу із студентами з Узбекикої РСР, які навчалися тоді на факультеті за спеціальністю “російська мова і література”. Проводив науково-методичну роботу, багато працював зі студентами, допомагав їм у підготовці до занять, написанні рефератів, доповідей на студентські наукові конференції.

У 1975 р. А.Ф. Суровий був призначений, а згодом обраний завідувачем кафедри історії КПРС і політекономії, працював на цій посаді 12 років. Високий авторитет, ерудиція, працьовитість, доброзичливість і вимогливість дозволили йому згуртувати чудовий колектив, забезпечити його злагоджену роботу.

А.Ф.Суровий виявив чудові якості вмело поєднувати досвід працівників старшого покоління і енергію, завзяття молодших. У 70–80 роках минулого століття на кафедрі успішно захистили кандидатські дисертації О.П.Григоренко, В.Г.Кулаєв, І.В.Рибак, А.Г.Філінюк, А.А.Цвяк. Кожний захист був справжньою подією наукового життя і кафедри, і інституту. Цікавою і на той час необхідною була запроваджена практика опублікування викладачами кафедри науково-популярних нарисів і статей з багатьох історичних проблем в обласних, міських та районних газетах. Наукові та інші досягнення кафедри належним чином оцінювалися, а її колектив посідав лідируючі позиції у нашому навчальному закладі.

Сумлінністю і пунктуальністю відзначається Анатолій Феодосійович і у виконанні громадських доручень. Багато років працював наставником академгруп, був організатором і учасником студентських вечорів, зустрічей студентів з відомими майстрами педагогічної праці, з ветеранами війни, проводив культпоходи, бесіди в гуртожитках тощо.

У радянські часи широко практикувалося читання лекцій, проведення вечорів запитань і відповідей, круглих столів тощо у гуртожитках педінституту, в яких брали активну участь викладачі кафедри на чолі із її завідувачем (А.П.Гавришук, О.П.Григоренко, Ю.С.Латер, О.С.Ліпінський, О.В.Лягін, А.І.Мамалига, О.К.Носов, І.С.Юрчишин, І.С.Чайка).

А.Ф.Сурового добре знають у місті, районі та області як активного і ерудованого лектора з міжнародних та внутріполітичних питань – учасника наукових і науково-практичних конференцій у трудових колективах міста і сіл, у районах і обласному центрі.

Частими були виїзди передусім у Кам’янець-Подільський, Дунаєвецький, Новоушицький, Теофіпольський та Чемеровецькі райони, в яких перед трудящими активно виступали члени кафедри А.П.Гавришук, В.Г.Кулаєв, А.Ф.Суровий, В.П.Турівний (кафедра філософії). Згадані заходи проводились регулярно. Працівникам кафедри доводилось виступати щороку перед населенням по кілька десятків разів. Приклад і тут показував її завідувач.

Цікаві конференції та семінари організовувались для студентської молоді. Така практика збереглась. Тільки за останні роки за ініціативи Анатолія Феодосійовича для студентів були організовані науково-теоретичні конкуренції, присвячені 400-літтю від дня народження Богдана Хмельницького, 80-літтю Української національно-демократичної революції 1917–1920 років, новій Конституції України, бесіди з актуальних питань сучасного становища України, з історії Кам'янець-Подільського університету тощо.

Багаторічна професійна і громадська, діяльність А.Ф.Сурового відзначена орденом “Знак Пошани”, знаками “Відмінник освіти Узбекикої РСР” та “Відмінник освіти України”, почесними грамотами Міністерств освіти України та Узбекистану, Центрального Комітету комсомолу Казахстану, Алма-Атинського обкому комсомолу, керівних органів Хмельницької та Хорезмської областей, міської влади, відзнаками Кам'янець-Подільського державного університету “Ветеран праці” та “За вагомий внесок у розвиток освіти і науки”, подяками і преміями. Але найбільша нагорода для нього – це повага і шана колег, друзів, вихованців, студентів.

А ще велика радість – сім'я. З дружиною Тіною Іванівною – разом йдуть по життєвій дорозі понад 47 років. Вона має 44-річний стаж роботи у школі, з 1974 р. працює у нашому ВНЗ. Кандидат педагогічних наук, доцент. Має опублікованих п'ять навчально-методичних посібників, два з них були рекомендовані Міністерством освіти для використання в школах України. Останнім часом досліджує проблеми інноваційних технологій на уроках мови.

Виростили і виховали двох дітей. Син Олександр закінчив Хмельницький інститут побутового обслуговування, інженер. Дочка Юлія – випусниця Кам'янець-Подільського інституту, працює викладачем німецької мови в нашому університеті. Велика радість для Тіни Іванівни та Анатолія Феодосійовича – троє внуків. В'ячеслав – випусник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю “англійська, японська мови”, в даний час – аспірант Токійського університету. Віталій – закінчив факультет кібернетики КНУ. Оленка – учениця 11-го класу міського ліцею. Всі вони зростають в атмосфері любові і взаємоповаги, працюють, порядні.

Отже, Анатолій Феодосійович постає не тільки як фахівець своєї справи, викладач і науковець, але й як цікава, неординарна людина. Його духовним багатством є велика власна бібліотека. Любить художню літературу, стежить за літературним процесом в Україні, цінує влучне слово. У студентські роки Анатолій Феодосійович писав гарні вірші, які охоче публікували у місцевій пресі. Вправно володіє пером. І хто знає, можливо б, і став він відомим поетом чи журналістом, якби обрав такий фах. А ще вдало малює шаржі, дотепно жартує, за лічені хвилини напише гумореску, є чудовим співрозмовником.

Розповідь про Анатолія Сурового була б неповною, якщо не згадати про його дивовижний дар цінувати людську дружбу. До нього тягнуться різні за фахом, віком, уподобанням люди. Підтримує гарні стосунки з товаришами по навчанню, колегами, колишніми студентами, земляками. А скільки людей

він помітив, підбадьорив, підтримав! У товаристві дотепний і доброзичливий. Принциповий і твердий у наукових і життєвих переконаннях, Анатолій Феодосійович водночас невибагливий у побуті, м'який, поблажливий у відносинах із колегами й друзями, людина тонкої душі. Тому його прізвище ніяк не асоціюється із особистими людськими якостями. Як і кожна людина, в чомусь помиляється та все ж знаходить мужність і проявляє вміння визнати таке, вибачитись перед друзями²³.

Анатолій Феодосійович не забував і не забуває свій край. Ще як жива була мати, часто відвідував її. Навідується в село й зараз, любить побувати у полях, які у далекому дитинстві сотні разів сходили босоніж пастухом. Ступаючи знайомими стежками, вслуховується у веселий спів жайворонків, милується барвистими килимами польових квітів, золотавими хлібними нивами, на повні груди вдихає аромат духмяних лугів.

Тому й, мабуть, Анатолій Феодосійович із задоволенням працює на власному городі. Своїм друзям він любить захопливо розповідати про те, як тонко відчуває і дихання весни, і колосіння жита-пшениці, і осінню позолоту дерев...

Вставши до сходу сонця, полюбляє дивитись, як чудодійно тремтять досвітні зорі, дихають травневі роси, поступово голубіє подільське небо, усіма барвами виграє водне плесо Дністра. Відчуваючи душевний затишок, задоволено посміхається дню, що народжується.

Таким є подільський самородок, талановита і водночас проста людина, працелюб і життєлюб Анатолій Суrowsий. Як вважається у народі, він виконав своє основне земне призначення. Створив сім'ю. Багато зусиль і праці доклав, збудувавши на березі Дністра будиночок. А навесні там білоцвіттям квітнуванням радує посаджений і виплеканий ним сад. А окрім цього, ще десятки і десятки інших добрих і благородних справ. Все більше і більше сивини влітається у його волосся та молодим залишається серце цієї людини. Віримо, що багато ще зможе він зробити для своєї родини, для людей, для нашої України.

Примітки:

1. Сецинский, Е. Приходы и церкви Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 894.
2. Радянський студент. – 1957. – 4 вересня; 1958 – 15 квітня; 1958 – 4 липня.
3. Там само. – 1960. – 10 травня.
4. Там само. – 1958. – 24 грудня; 1959. – 3 березня.
5. Винокур, І. С. Друга Подільська історико-краєзнавча конференція / І. С. Винокур, Л. А. Коваленко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1967. – № 7. – С. 155-156; Шевчук, В. П. Республіканські міжвузівські наукові конференції, присвячені Великому Жовтню / В. П. Шевчук, В. А. Лукашенко // УІЖ. – 1968. – № 1. – С. 154-155.
6. Корольов, Б. І. Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918–1920 рр.) / Б. І. Корольов, Ю. Г. Осадчий, І. А. Зозуля, А. Ф. Суrowsий. – К., 1979. – 127 с. (Рецензія // УІЖ. – 1980. – № 10. – С. 145-146).
7. Головко, М. Л. Проблеми профспілкового руху в Україні: історія та уроки

// 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Мат. наук. конференції “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії та сучасності”. – К., 1996. – С. 9.

8. Буцько, М. О. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / М. О. Буцько, Я. М. Серішев та ін. – Львів, 1972. – 369 с. (Рецензія // УТЖ. – 1972. – № 10. – С. 138-139); Гуменюк, С. К. Сторінки боротьби і праці / С. К. Гуменюк // Радянське Поділля. – 1972. – 21 листопада.

9. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921–1941: Док. і мат. / Упоряд. І. В. Гарнага, С. Л. Коваленко, А. Ф. Суrowий та ін. – Львів: Каменярь, 1989. – 207 с.

10. Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.

11. Рибак, І. В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв. – Кам’янець-Подільський, 2001. – С. 6.

12. Історія України: В 3-х частинах. – Частина 3 / Мельник Е. М., Суrowий А. Ф., Трубочанінов С. В. – Кам’янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1996. – 112 с.

13. Суrowий, А. Ф. Діяльність КП(б)У по створенню профспілки сільськогосподарських робітників / А. Ф. Суrowий // УІЖ. – 1968. – № 12. – С. 121-122; Його ж. Керівництво КП(б)У господарською діяльністю профспілок / А. Ф. Суrowий // Наук. праці з історії КПРС: Респ. Між від. наук. зб. – Вин. 60. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – С. 15-22; Його ж. Из опыта борьбы Коммунистической партии против влияния меньшевиков и эсеров в профсоюзном движении Украины (1917–1920 гг.) / А. Ф. Суrowий // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 137. – К., 1985. – С. 80-87; Його ж. Демократизація профспілкового життя на Миколаївщині в умовах непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowий // IV Республіканська наукова конференція з істор. краєзнавства: Тези доп. і повід. – К., 1989. – С. 231-238; Його ж. З історії профспілкового руху в малих і середніх містах України (1918–1920 рр.) / А. Ф. Суrowий // Дослідження історії малих і середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 194-200; Суrowий, А. Ф. Комсомол Поділля в боротьбі за відбудову народного господарства (1921–1925 рр.): Метод. реком. / А. Ф. Суrowий, М. П. Вавринчук. – Хмельницький: Обл. орг. тов-ва “Знання”, 1979. – 24 с; Його ж. Общественно-педагогическая практика студентов: Метод. реком. / А. Ф. Суrowий. – Каменец-Подольський, 1985. – 24 с. та ін.

14. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам’янець-Подільський, 1993. – С. 370; Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151.

15. Суrowий, А. Ф. Большевики проти опозиційних сил у профспілковому русі України (1917–1920 рр.) / А. Ф. Суrowий // VII Всеукр. наук. конференція “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. Матеріали пленарних та секційних засідань. – К., 1995. – С. 228-230; Його ж. Боротьба за незалежність українського профспілкового руху (1917–1920 рр.) / А. Ф. Суrowий // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матер. наук. конф. “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності”, присвяченої 90-річчю

виникнення масового профспілкового руху в Україні. – К., 1996. – С. 93-94; Його ж. До питання про оцінку I Всеукраїнського з'їзду профспілок / А. Ф. Суrowsий / / Творчі вершини вченого: Зб. наук. праць до 60-річчя від дня народження д-ра іст. наук, проф. М. Г. Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 123-131 тощо.

16. Суrowsий, А. Ф. Культурно-освітня діяльність профспілок України (1921–1927 рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук.-прак. конференція “Культура України і слов'янський світ”: Тези доп. і повідомл. – Част. 2 (м. Кам'янець-Подільський). – К., 1902. – С. 94-96; Його ж. Участь профспілок України в ліквідації неписьменності (20-ті роки ХХ ст.) / А. Ф. Суrowsий // 43-я зв. наук. конф. кафедр інституту за 1991–1992 р. (Секція суспільних наук): Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 58-59; Його ж. Українізація профспілок республіки в 1920-ті роки: здобутки і втрачені можливості / А. Ф. Суrowsий // Наукові праці істор. ф-гу. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 104-113; Його ж. Про класову боротьбу на підприємствах України в період непу / А. Ф. Суrowsий, О. А. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 2 (4). – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 176-185; Його ж. Профспілки і робітничі клуби Донбасу (1920-ті роки) / А. Ф. Суrowsий // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – Вип. 18. – Київ; Донецьк, 2001. – С. 245-251; Його ж. Комуністи і демократична опозиція у профурсі України в 1920-х роках / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного пед. ун-ту: Зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів і аспірантів, присвяч. 85-річчю Української національно-демократичної революції. 15-16 квітня 2002 року. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 81-83 та ін.; Його ж. Колективні договори і профспілки України (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Т. 12. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 223-233; Його ж. Економічна робота профспілок в період непу / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів і студентів, 6-7 квітня 2005 р. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 43-46; Його ж. Питання охорони праці в діяльності профспілок України (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowsий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками наук. конфер. викладачів і аспірантів. – Вип. 6. В 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 32-35; Його ж. Профспілки і загальноосвітня школа України (20-ті рр. II ст.) / А. Ф. Суrowsий // II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”, Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р.: Доп. та повідомл. – Кам'янець-Подільський-Київ-Нью-Йорк-Острог: На ОУА, 2007. – С. 225-228.

17. Суrowsий, А. Ф. Соціально-побутові умови життя робітників на Поділлі (20-ті роки) / А. Ф. Суrowsий // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: Наук. Зб. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 138-159; Його ж. З історії профспілкових організацій Волині / А. Ф. Суrowsий // Велика Волинь: Минувле й сучасне (Матеріали Міжнар. наук. конф., жовтень 1994 р.). Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. – С. 306-308; Його ж. Стан профспілкового руху на Поділлі в умовах непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowsий // Akademia на пошану Леоніда Антоновича Коваленка (До 90-річчя від дня народження). – Т. 1. Істор. дослідження. – Кам'янець-Подільський. 1997. – С. 169-172; Його ж. Захисна функція профспілок

Поділля в період непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowий, О. А. Суrowий // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матер. Всеукраїнської істор.-краєзн. наук.-практ. конф. 19 вересня 1998 р. – Стара Синява: Поділля, 1998. – С. 235-239; Його ж. Турбота профспілкових організацій Поділля про добробут робітників і службовців (1920-ті роки) / А. Ф. Суrowий, О. А. Суrowий // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. ун-ту: Історичні науки. – Т. 1 (3). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 266-273; Його ж. Боротьба з безробіттям на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукр. наук. конф. 29-30 лист. 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 209-214 та ін.; Його ж. Роль профспілок та інших громадських організацій Поділля в розвитку освіти у 1920-х рр. / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 320-328 (у співавторстві); Його ж. До питання про динаміку профспілкового руху на Поділлі в період непу (1921–1928 рр.) / А. Ф. Суrowий // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 325-335; Його ж. Профспілки і боротьба з безробіттям на Поділлі (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Зб. за підсумками наук. конф. викладачів і аспірантів, 17-18 жовтня 2006 р. – Вип. 5. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 36-38.

18. Суrowий, А. Ф. Підготовка учительських кадрів на Поділлі в 1920-х рр. / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 57-71; Його ж. З історії Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання (1930–1933 рр.) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 40-50; Його ж. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.) / А. Ф. Суrowий // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 59-76 (у співавторстві); Його ж. Інститут соціальної реабілітації і розвитку дитини / А. Ф. Суrowий // Так само. – С. 308-331 (у співавторстві); Його ж. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 6. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 280-293; Його ж. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 9. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 253-264; Його ж. Вінницький інститут народної освіти (1920-ті рр.) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Т. 10. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 300-306.

19. Суrowий, А. Ф. Комітети незможних селян і запровадження початкового загального всеобучу (1924–1933 рр.) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 8. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 338-345; Його ж. Участь комнезамів України у розвитку культури і соціально-побутової сфери села (1920–1933 рр.) / А. Ф. Суrowий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Т. 9. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 73-85.

20. Суrowий, А. Ф. М.І.Пирогов і Поділля // Хмельниччина: Дивокрай: Всеукр. наук.-краєзн. зб. / А. Ф. Суrowий, С. М. Дмитрієв. – 2005. – № 1. – С. 42-45; Його ж. Софія Русова у Кам'янець-Подільському: навчально-педагогічна, громадська

та наукова діяльність / А. Ф. Суrowий, Т. І. Суrowа // Просвітницька діяльність Софії Русової: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. – Вип. І. Т.ІІ. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 42-58.

21. Суrowий, А. Ф. Учений, літератор, педагог (До 65-річчя від дня народження В.В.Нечитайла) / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 8. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 402-407; Його ж. Дороги і творчі звершення Михайла Алешенка / А. Ф. Суrowий, В. А. Радіоненко // Там само. – Т. 9. – 2007. – С. 430-436; Його ж. Учителі і наставники молоді (до 70-річчя від дня народження В.А.Радіоненка) / А. Ф. Суrowий, А. П. Гавришук // Там само. – Т. 10. – 2007. – С. 435-440; Його ж. Подвижництво на ниві українського народознавства (До 55-річчя від дня народження Т.І.Колотила) / А. Ф. Суrowий, А. П. Гавришук // Там само. – Т. 10. – 2007. – С. 441-449.

22. Його ж. Профспілки Кам'яниччини у 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура Поділля: Зб. наук. праць. – Т. 14. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 427-436; Його ж. Виховна робота в загальноосвітніх школах Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 15. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 87-88; Його ж. Розвиток освіти національних меншин на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Т. 21. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 120-127; Його ж. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суrowий // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – Історичні науки. – Т. 21. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 436-449. Його ж. Людина, слава добрими ділами (про ветерана війни і праці Миколу Васильовича Кушніра) / А. Ф. Суrowий // Навіки в пам'яті народній. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 161-166.

23. Публікації про життя і науково-педагогічну діяльність А.Ф.Суrowого: Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов // Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 370; Собчук, В. Прицілом точним / В. Собчук // Прапор Жовтня. – 1978. – 18 листопада; Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151; Гавришук, А. П. Подільський самородок / А. П. Гавришук // Подолянин. – 1998. – 16 січня; Хоптяр, А. С. З шістдесятиліттям, професоре! / А. С. Хоптяр // Кам'янець-Подільський вісник. – 1998. – 17 січня; Завальнюк, О. М. Анатолій Феодочійович Суrowий / О. М. Завальнюк, А. П. Гавришук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 459-471; Марковська, Наталія. “Не такий вже він і Суrowий” / Наталія Марковська // Подолянин. – 2008. – 18 січня; Гавришук, А. П. Яскраве життя / А. П. Гавришук // Студентський меридіан. – 2008. – 14 лютого; Лаврик, Антоніна. Трудівник на ниві науки і освіти України / Антоніна Лаврик, Віталій Харченко, Борис Урода // Край Кам'янецький. – 2013. – 18 січня; Анатолій Філінюк. Приклад плідної праці, оптимізму та здорового духу / Анатолій Філінюк // Студентський меридіан. – 2013. – 7 березня.

Одержано 10 квітня 2013 року